

KÜLTÜREL MİRAS DEĞERLERİMİZDEN KEMİK TARAK VE YAPIMI
Bone Comb Making from Our Cultural Heritage Values

Mustafa Gülen¹

Makale Bilgisi	Özet
<p><i>Araştırma Makalesi</i></p> <p><i>Gönderilme:</i> 27 Eylül 2023</p> <p><i>Kabul:</i> 26 Ekim 2023</p> <p><i>Yayın:</i> 25 Şubat 2024</p> <p><i>Anahtar kelimeler:</i> Kültürel Miras, El Sanatları, Kemik Tarak, Çayören Köyü</p>	<p>El sanatları, önemli kültürel miraslarımızdan olduğu için korunması ve gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir. İçinde bulunduğumuz çağda bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile iletişim biçimlerinin değişmesi kültürel mirasın da yeni biçimler kazanarak değişime uğramasına ya da kültürel mirasın bazı elemanlarının zaman geçtikçe unutulup kaybolmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada; geleneksel Türk el sanatları içerisinde yer alan ve Bolu ili Gerede ilçesi Çayören köyünde geçmişte önemli bir yere sahip olan kemik tarak yapımı ile ilgili bilgi verilmiş, kemik tarağın günümüzdeki durumu ve önemine değinilmiştir. Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Araştırma kapsamında 22 Mayıs 2023 tarihinde Çayören köyüne gidilerek yüz yüze görüşme yapılmıştır. Kemik tarak ustaları ve bu zanaatı bilen kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler çalışmanın veri kaynakları olmuştur. Kemik tarak, boynuzdan üretildiği için doğal bir yapıya sahiptir. İnsan vücudu ile uyumlu bir özellik taşımaktadır. Bundan dolayı negatif elektrik yüklenmesini önleyerek stresi ve kepeklenmeyi azaltır. Köyde kemik tarakçılık yapan üç ustanın da ileri yaşlarda olması, hammadde bulmada zorluk yaşanması ve çirak yetiştirilememesi nedeniyle bu meslek yakın gelecekte yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu mesleğin korunması, kaybolmaması ve geleceğe aktarılması noktasında yerel yönetimlere, üniversitelere, sivil toplum kuruluşlarına, ilgili kurum ve kuruluşlara ilişkin öneriler getirilmiştir.</p>
Article Information	Abstract
<p><i>Research Article</i></p> <p><i>Received:</i> September 27, 2023</p> <p><i>Accepted:</i> October 26, 2023</p> <p><i>Published:</i> February 25, 2024</p> <p><i>Keywords:</i> Cultural Heritage, Crafts, Bone Comb, Çayören Village</p>	<p>As handicrafts represent a significant part of our cultural heritage, it is crucial to preserve and pass them down to future generations. In today's age, scientific and technological advancements, as well as changes in communication styles, can alter cultural heritage by introducing new forms, while some elements of cultural heritage may be forgotten or lost over time. This study provides information on bone comb making, a traditional Turkish handicraft with significant historical importance in Çayören village of Bolu province's Gerede district. The current state and significance of bone combs are also discussed. The study employed semi-structured interviews, conducted face-to-face in Çayören village on May 22, 2023. The study's data sources were interviews with bone comb masters and individuals knowledgeable in this craft. Bone combs have a natural structure as they are made from horn, which is compatible with the human body. This feature helps to reduce stress and dandruff by preventing negative electrical charging. The profession of bone combing is at risk of extinction due to several factors. Firstly, all three masters in the village are of advanced age. Secondly, there is a shortage of raw materials. Finally, there is a lack of apprentices being trained. Suggestions have been made to local administrations, universities, non-governmental organisations, and relevant institutions to protect this profession, prevent its loss, and ensure its continuation into the future.</p>

Kaynak/Cite: Gülen, M. (2024). Kültürel miras değerlerimizden kemik tarak ve yapımı. *Lokum Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2(1), 1-16.

 iThenticate
İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve yayın öncesi intihal taraması yapılmıştır. / This article has been reviewed by at least two reviewers and has been checked for plagiarism before publication.

¹ Öğretmen / Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, gulen14@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4532-3201

GİRİŞ

İnsanların geçmişten günümüze biriktirdikleri tecrübelerin ve geleneklerin devamlılığını sağlayarak geleceğin kalıcı temeller üzerine inşa edilmesini sağlayan, ayrıca bir milletin fertlerine ortak geçmişini anlatan ve fertler arasındaki dayanışmayı güçlendiren en önemli hazine kültürel mirastır (Ünal, 2014, s.11). Kültürel miras; toplum hafızası açısından kanıt niteliğinde olduğundan kültürel varlıkların sürdürülebilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için önemlidir (Deniz ve Çelik, 2020, s.125). Kültürel mirası korumak ve aktarmak için çıkarılan yasa ve yönetmelikler şüphesiz amacına ulaşarak başarılı olmaktadır. Ancak bunu kültürel mirasın en önemli paydaşlarından olan bireylerden sadece yasaklayarak korumaya çalışmak mümkün değildir (ICOMOS Türkiye, 2013). Kültürel mirası korumak ve devam ettirebilmek bireyin katılımıyla sağlanmaktadır (Aygün, 2011, s.201).

İçinde bulunduğumuz çağda, yaşadığımız bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile iletişim biçimlerinin değişmesi kültürel mirasın da yeni biçimler kazanarak değişime uğramasına ya da kültürel mirasın bazı elemanlarının zaman geçtikçe unutulup kaybolmasına neden olmaktadır (Özbek ve Çevik, 2018, s.589). UNESCO, el sanatlarının gelecek nesillere aktarılması için 20. yy. başlarında çalışma başlatmıştır (Dönmez ve Kocakaya, 2022, s.104). Bu kapsamda 17 Ekim 2003 tarihinde Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ni kabul etmiştir. Bu sözleşmeye göre somut olmayan kültürel miras: “Toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin kültür miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar.” anlamında kullanılmaktadır. Teke (2013, s.33)’e göre, somut olmayan kültürel mirasın nesilden nesile aktarılamamasının nedeni aktarıcılar ve aktarılanlardan kaynaklanmaktadır. Aktarıcılar tarafından en çok şikâyet edilen konulardan biri yeni nesil ya da genç kuşak olarak adlandırılan kesimin ilgisizliği olarak belirtilmiştir. Bu durum özellikle usta-çırak ilişkisinin olması gereken el sanatlarında da görülen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında ustalar, aktardıkları bilgilerin yakın gelecekte kullanılmayacağı düşüncesi ile geleneksel bilgileri yeni nesillere aktarmada istekli olmamaktadır (Özbek ve Çevik, 2018, s.589).

Kültürel miras kapsamındaki el sanatı ürünleri, toplumların kalkınması için ekonomik değer anlamında da önemli bir yere sahiptir. Bir toplumda üretilen el sanatı ürünleri istihdam sağlama ve ek gelir getirme imkânı da sağlamaktadır. Bundan dolayı bu zanaatların sürdürülebilirliğinin sağlanması önemlidir. Bunun için de toplumsal farkındalık oluşturmak gerekmektedir (Er ve Kara, 2019, s.756). Kültür turizmi ve kültürel miras kapsamında ele alındığında bu zanaatları yaşatmaya çalışan ustaların tespit edilerek kendileri ile görüşme yapılması, yapılan görüşme neticesinde anlattıklarının yazılı ve sesli olarak kaydedilmesi hızla yok olmakta olan geleneksel el sanatlarının unutulmaması ve yeni nesillere aktarılması noktasında önem taşımaktadır (Deniz ve Çelik, 2020, s.134).

Ülkemiz el sanatlarının çeşitliliği bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Hemen hemen her yörede o yöreye ait el sanatı ürünlerine rastlamak mümkündür (Çalık, 2017, s.17). Türk Dil Kurumu’nun güncel Türkçe sözlüğünde el sanatları “El tezgâhlarında bir yardımcı araç kullanarak yapılan işlerin hepsi.” olarak tanımlanmaktadır. El sanatları; kişilerin bilgi ve el becerisiyle yapılan, maddi değeri olan, kişiye özgü ya da küçük çaplı bir üretim şeklidir. El sanatları, bir milletin geçmişten bugüne sürdürdüğü yaşamı boyunca oluşan ve kuşaktan kuşağa aktarılan en önemli değerlerinden biridir (Öztuna,

2016, s.1). Nesilden nesile aktararak kültürümüz içerisinde yer almış olan maddi ve manevi miraslarımızdan birisi de el sanatlarıdır (Sarioğlu, 2005, s.72). El sanatları, toplumun ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır. Toplumda yaşayan bireylerin bilgisine ve el becerisine dayanarak, elle ya da basit makinelerle üretilmektedir (Akın, 2018, s.242). Özellikle Anadolu'da yaşayanlar, doğada bulunduğu maddeleri kendi dünya görüşü ve hayat felsefesine uygun olarak yetenek ve becerisi ile birleştirip bir kültür hazinesi ortaya çıkarmışlardır (Özen, 2008).

Katip Çelebi, Kitab-Cihannüma adlı eserinde İstanbul'daki tarakçıların genellikle Geredeli olduğunu belirtmiştir (Sarioğlu ve Bağcı, 2016, s.99). Bu bilgi, Gerede'de tarakçılığın sınırlı sayıda olsa bile halen yapılan el sanatlarından olduğunu ortaya koymaktadır. Kemik tarak ustası eskiden neredeyse her evde bulunurken 2008 yılında yapılan bir araştırmaya göre Gerede-Çayören köyünde 8 tarak ustasının bulunduğu belirtilmektedir (Kuru ve Mert, 2008). 22 Mayıs 2023 tarihinde yapılan görüşmelerden edinilen bilgilere göre ise köyde aktif olarak kemik tarak yapan 3 usta bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Bolu ili Gerede ilçesi Çayören köyünde geçmişte neredeyse her evde yapılan kemik tarağın günümüzde kalan son temsilcileri ile bu köyde doğup büyümüş ancak farklı mesleklerle uğraşan kişilerle yüz yüze görüşmeler yapılarak bu zanaatın nasıl yaşatılıp geleceğe aktarılacağına dair öneriler geliştirilmiştir. Kemik tarak yapımı ve gelecek nesillere aktarılması hususunda az sayıda bilgiye rastlanmış ve bu nedenle bu araştırmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu çalışmanın bu alandaki boşluğa bir katkı sağlayacağı ve gelecekte yapılabilecek araştırmalara yol gösterebileceği değerlendirilmektedir.

KEMİK TARAK VE TARİHÇESİ

Kadınlar ve erkekler tarafından tarih boyunca günlük yaşamda süslenme aksesuarı olarak kullanılan tarakların değişik hammaddelerden yapılmış örnekleri bulunmaktadır (Ersoy, 2012, s.96). Tarak, birçok medeniyette karşımıza sıklıkla çıkar. Osmanlı Devleti'nde de tarak vazgeçilmez bir öğedir ve vücut bakım araçları arasında en çok ön plana çıkmıştır. Saç taramaya yarayan taraklar kemikten de yapılır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında günümüzdeki kadar yaygındır. Tarak, sadece saç için değil sakal ve bıyık için de kullanılmaktadır (Öztürk, 2008, s.269). Bazı masallarda tarağın iki işlevi vardır: İlki saç tarama ikincisi ise sihir yapma işlevidir. Saç taramak tarağın doğal işlevidir. Bu nedendir ki tarağa temizlik ve titizlik eşyası olarak bakılır (Jurayev ve Resulova, 2013, s.229).

Prehistorik (Tarih Öncesi Çağlar) dönemlerde kullanılan takı ve süs eşyalarının hammaddesi boynuz ve kemiktir (Ayengin, 2005, s.106). Kemik ve boynuzların Prehistorik dönemlerde de diğer dönemlerde olduğu gibi tercih sebebi olması doğada kolay elde edilebilir ve kolay işlenebilir olmasındandır. Farklı boyut ve şekillerde fazlasıyla alternatifinin olması ve kısa sürede işlenebilmesi başka bir tercih nedenidir (Ayengin, 2005, s.106). Kemik ve boynuzun neredeyse her dönemde kullanılan malzeme olması, onların doğal malzemeler içerisinde en dayanıklı olan maddelerden olmalarındandır. Ayrıca kemik yapay malzemelere göre daha sağlıklıdır ve içinde bulunan keratin insan teni ile uyumlu olduğu için yıllar boyunca tarak yapımında kullanılmıştır (Saklavcı, 2021, s.68). Boynuz, kemik tarağın hammaddesidir bununla birlikte geri dönüşümü kolaydır ve insan sağlığına faydalı bir maddedir (Bingöl, 1999, s.21).

İnsanoğlu doğada kolayca bulabildiği taşları, avladığı hayvanların kemik ve boynuzlarını kullanarak çeşitli aletler yapmış, bunlara da son derece sanatsal bir şekil

vermiştir. Boynuz, doğal bir madde olduğu için boynuzdan yapılan tarak ile taranan saçlarda dökülme ve kepek olmadığı, bunun yanında saçta elektrik yüklenmesini önleyerek saçta kırılmaları azalttığı ve stresi aldığı kemik tarak ustaları ve kullanıcılar tarafından ifade edilmiştir.

Efsaneye göre Sarı İmparatorun (M.Ö. 2717 – M.Ö. 2599) veya Huangdi'nin eşlerinden biri balık kılıcı şeklinde ilk tarağı yaptırmıştır. 6000 yıllık köklü bir geçmişe sahip olan tarak, modern yaşamın da önemli bir parçasıdır.

Gerede'de kemik tarakçılığın imalatının ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Tarakçılığın tarihi Gerede'nin kuruluşu kadar eskidir. Tarihi İpek Yolu Gerede'den geçtiği için Gerede önemli bir ticaret ve üretim merkezi olmuştur. Bu yol üzerinde bulunan Çayören ve Yunuslar köylerinde kemik tarak ile uğraşılması tesadüfi değildir. Uzun kış gecelerinde zamanı değerlendirmek, boş durmamak ve geçimi sağlamak için her evde ocaklı bir oda atölyeye(işlik) çevrilerek tarakçılık yapılırdı.

Hammadde olan manda boynuzu önceleri yakın çevreden sağlanırken talep fazla olduğu için üretim fazlasıyla arttığı için hammadde yetmemeye başladı. Bunun üzerine toptancılar ve üretim yapanlar uzak illerden boynuz getirmeye başladılar. Geliri iyi olunca tarak yapan sayısı artmaya başladı. Özellikle Çayören köyünde gelişen bu meslek önemli bir gelir kapısı olmuştur (İnce, 2006). Ülkemizde Çayören köyünden başka kemik tarak yapan ustalar; Sivas ve Ordu'da bulunmaktadır.

MATERYAL VE METOT

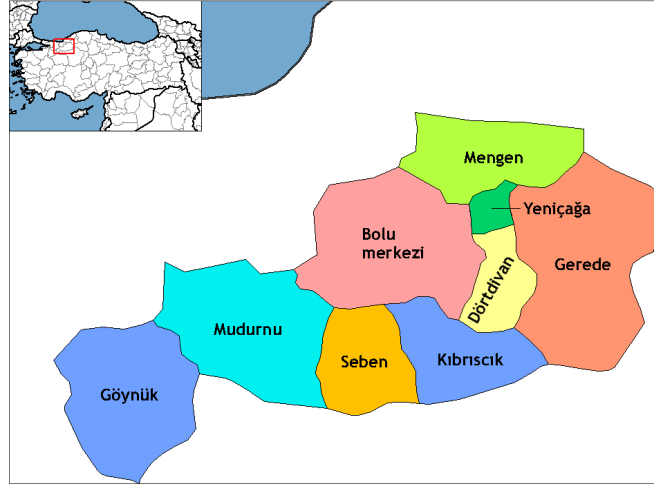
Çalışmanın materyalini Gerede'ye 10 km uzaklıkta bulunan Çayören köyünde yapımı devam eden kemik tarak oluşturmaktadır. Çayören köyü 1928'den beri aynı adı taşımaktadır. Ancak köyün ismi Çayveren iken sonu “veren” ile biten köylerin isminin 1965'te “ören” olarak değiştirilmesiyle Çayören olarak değiştirilmiştir (Erhan, 2018, s.178). Köy, 1276 m yüksekliktedir ve Karadeniz iklimi hakimdir. Köyün ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. 2022 verilerine göre köyün nüfusu 210'dur. Çayören köyü Görsel 1'de görülmektedir.

Görsel 1. Çayören Köyü genel görünümü

Kaynak: (Gülen, 2023)

Gerede, Bolu ilinin bir ilçesi olup Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde yer almaktadır ve Bolu'nun en büyük ilçesidir. Bolu'ya yaklaşık 54 km uzaklıktadır (Görsel 2).

Görsel 2. Gerede'nin konumu

2022 verilerine göre Gerede'nin nüfusu 34257'dir. İç Anadolu Bölgesi'ni Batı Karadeniz Bölgesi'ne bağlayan geçiş alanında ve İpek Yolu üzerinde bir konaklama merkezi olarak konumlanmış olan Gerede, tarihsel süreç içerisinde farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. 14. yüzyılın ilk yarısında Osmanlılar ve Candaroğulları arasında el değiştiren bölge 15. yüzyılda tamamen Osmanlı egemenliğine girmiştir. Gerede'de 18. ve 19. yüzyıllarda debbağlık (tabaklık), kalaycılık, tiftik ipliği üreticiliği, bakırcılık ve tarakçılık mesleklerinin yaygın olduğu bilinmektedir (Anonim, 2018). Değişen yaşam koşulları, gelişen teknoloji ve köyden kente göçün artması ile birlikte bu mesleklerden bazıları günümüzde işlevini yitirmeye başlamıştır (Dikmen ve Toruk, 2017, s.12).

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışma kapsamında Çayören köyünde kemik tarak yapmayı bilen ve aktif olarak yapan 3 kişi ve köyde doğmuş, yaşamış kemik tarak yapımını bilen 3 kişi olmak üzere toplam 6 kişi ile görüşme yapılmıştır. Kişilerin demografik bilgileri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Tablo Bilgisi

Ad Soyad	Yaşı	Mesleği
Tahsin AÇIKGÖZ	83	Emekli
Ali Osman KESER	78	Emekli
Mehmet YILDIRIM	71	Emekli
Nazif GÜLEN	67	Emekli öğretmen
Kemal KESER	66	Gerede Belediyesi İnsan Kaynakları Müdürü
Mustafa ALLAR	57	Gerede Belediye Başkanı

Kaynak: (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Çayören köyünde kemik tarak mesleğinin son temsilcilerinden olan Tahsin Açıkgöz (83) ile 22.05.2023 Pazartesi günü Çayören köyünde bulunan evinin çalışma atölyesinde görüşme yapılmıştır. Yapılan bu görüşmede ifade edilen bilgiler şu şekildedir: “Türkiye’de kemik tarak denildiği zaman ilk akla gelen yerlerden biri Gerede Çayören köyüdür. Daha önceleri de kemik tarak yapımı ile ilgili bizimle görüşmeler yapıldı ve videolar çekildi. Benim çocukluğumda 100 hanelik köyümüzün en az 80 hanesinde kemik tarak yapılırdı. Şimdi ise benimle birlikte sadece 3 kişi kaldık. Onlar da yaşlı. Yeni nesil bu zanaatı bilmez, öğrenmek de istemiyorlar zaten. Ben bu işi babamdan öğrendim. Köyde çoğu evde bir kemik tarak atölyesi vardır” (Görsel 3, 4 ve 5).

Görsel 3. Kemik tarak atölyesi

Kaynak: (Gülen, 2023)

Görsel 4. Kemik tarak atölyesi

Görsel 5. Ahmet Türk'e ait kemik tarak atölyesi

Kaynak: (Gülen, 2023)

“Ben; kışın köyde, yazın ise yaylada tarak yapmaya devam ediyorum. Köyümüzde kemik tarağın tarihini bilmiyorum ama çok eskilere dayanıyor. Atalarımızdan bu tarafa kemik tarakçılık yapılmış. Yaklaşık 200-250 yıllık bir tarihi vardır. Kemik tarağın hammaddesi manda, öküz, inek ve koç boynuzudur” (Görsel 6 ve 7).

Görsel 6. Manda boynuzu

Kaynak: (Gülen, 2023)

Görsel 7. İnek boynuzu

“Eskiden manda ve diğer hayvan boynuzları her yerde özellikle büyükbaş hayvan kesimi yapılan mezbalalarda bulunabiliyordu. Bu nedenle de neredeyse köydeki herkes bu işle uğraşır. Şimdi ise boynuz bulmak zor ve pahalı. Bu nedenle de kemik tarak yapan sayısı günden güne azaldı. Kemik tarağın saç için çok yararı vardır. Plastik taraklar saçın kepeklenmesine, dökülmesine ve zayıflamasına sebep olur. Kemik taraklar yalıtkan

olmaları nedeniyle saçta elektriklenme yapmaz ve saç sertleşmez, kırılmaz, dökülme ve kepeklenme yapmaz. Kemik tarak yapımı çok zahmetlidir. Yaklaşık 27-28 defa elden geçerek şekil alır. Tarak yapımı şu şekilde olur: Öncelikle boynuzlar eskiden boynuz kesme testeresi ile günümüzde elektrikli makine ile belirli ölçülerde kesilir” (Görsel 8 ve 9).

Görsel 8. Boynuz kesme testeresi

Görsel 9. Boynuz kesme makinesi

Kaynak: (Gülen, 2023)

“İçi dışı yontulur. Boynuzun büyüklüğüne uygun olan ucu çeşitli uzunlukta olan keserlerle boşaltılıp temizlenir” (Görsel 10 ve 11).

Görsel 10. Boynuzların içini ve dışını yontma keserleri

Görsel 11. İçi boşaltılmış ve boşaltılmamış boynuz

Kaynak: (Gülen, 2023)

“Kaynar suda ve çıra ateşinde ısıtılıp yumuşatıldıktan sonra iki kısaçla (maşayla) açılıp düzgün hale getirilerek yumuşaklığı kaybolmadan mengeneye konur ve düz bir şekil alır” (Görsel 12, 13 ve 14). “Daha sonra dört tarafı düzeltilir ve zımparalanır, karası alınır” (Görsel 15 ve 16).

Görsel 12. Çıra yakma ocağı ve maşa

Kaynak: (Gülen, 2023)

Görsel 13. Taslağın düzeltilmesi için kullanılan mengene
Kaynak: (Gülen, 2023)

Görsel 14. Mengenede düzeltilmiş taslak.
Kaynak: (Gülen, 2023)

Görsel 15. Zımpara

Görsel 16. Zımpara makinesi

Kaynak: (Gülen, 2023)

“Yüzünü düzeltmek için maşta aleti ile maştalanır (Tarağın pürüzlerini giderme). Bu işlem günümüzde makine ile yapılıyor” (Görsel 17 ve 18).

Görsel 17. Tarak diş açma makinesi

Görsel 18. Diş açma milleri

Kaynak: (Gülen, 2023)

“Sonrasında tarağın her iki tarafına diş açılır. Diş açmaya ince diş ile başlandıysa tarakların tamamı bitene kadar devam eder. Sonra kalın diş testeresi takılıp kalın dişleri açılır” (Görsel 19). “Diş açıldıktan sonra törpülenerek kabarıklığı alınır” (Görsel 20).

Görsel 19. Diş açılmış ve açılmamış taslaklar

Kaynak: (Gülen, 2023)

Görsel 20. Törpü

“Tarağın kalın tarafında iki diş arası eğeyle alınır. Tarağın ince tarafı törpüyle daha da inceltir ve bıçakla kazınır. Eskiden diş açma makinesi elle çevrilirdi. Şimdi ise elektrikli araçlarla diş açılıyor. Süs olması için ortasına çizgi çekilir. Bazı ustalar tarağın ortasına çiçek gibi süsleme de yaparlar. Son olarak cilalama işlemi yapılır” (Görsel 21).

Görsel 21. Cila ve yonma makinesi

Kaynak: (Gülen, 2023)

“Günümüzde kemik tarağa talep var ama tarak yapan yok. Ayrıca plastik taraklar üretildikten sonra da kemik tarağa olan ilgi de azalmaya başladı. Köyde tarak yapan 3 kişi kaldık. Ben, Ahmet Türk ve Mehmet Yıldırım var. Bu işi gençlere öğretmek istesek de onlar öğrenmek istemiyorlar. Artık boynuz bulmak da kolay olmuyor. Bu zanaatın yaşatılması için devlet büyüklerimiz bizleri desteklemeli, gençleri bu işe yönlendirmelidir” diyerek görüşmeyi bitirdi (Görsel 22).

Görsel 22. Tahsin Usta

Kaynak: (Gülen, 2023)

Geçmişte kemik tarak yapmış ancak daha sonra bu işi bırakmış olan Ali Osman Keser (78) ise *“Köyümüzde kemik tarakçılığın çok yapıldığı yıllarda Romanya’da manda boynuzu ithal edilirdi. Günümüzde bu zanaatı yapan köyde 3 kişi var. Kemik tarak saç için yararlıdır. Saçta elektrikleme yapmaz, stresi alır ve kepek yapmaz. Bizim köyde yapılan taraklar çoğunlukla çift taraflı olur. Başka illerde tek taraflı yapılıyor.”*

Kemik tarak yapımını babasından öğrendiğini, 20 yaşından beri bu işi yaptığını söyleyen Mehmet Yıldırım (71) ise *“Boynuzları Afyon, Kütahya, Balıkesir, Samsun ve Bartın’dan alıyorum. Tarağı yaptıktan sonra desteler halinde satıyoruz”* (Görsel 23).

Görsel 23. Satılmaya hazır destelenmiş taraklar

Kaynak: (Gülen, 2023)

“Yılda ortalama 1000 tarak yaparım. Yapılan taraklar; Ankara, Sivas, Afyon ve Trabzon’a kargo ile gönderiliyor. Bizden sonra bu iş devam etmez. Gençler bu işi bilmiyor, öğrenmek de istemiyorlar. Çeşitli kurslar düzenlenerek bu zanaat devam ettirilmeli. Bizden sonra bu meslek maalesef yok olacak. Ben de ısrarla isteyenler olduğu için hatır için yapıyorum. Yapılan taraklar çift yönlü olup dişleri iri olan tarafı ile saç taranırken ince tarafı ise eskiden insan saçında daha çok olan bitten ve kepekten arındırmak ve kaşıntıyı engellemek için kullanılırdı. Gelinlik kızların çeyizlerinde mutlaka bir tane kemik tarak olurdu. Bu işi yapan köyde 3 usta kaldı. Bizden sonra maalesef bu iş devam etmeyecek. Gençler bu işi yapmak istemiyor. Yetkililer tedbir alıp bu zanaatın yaşatılması için kurslar açmalı, destek vermelidir. Aksi halde ileriki yıllarda bu iş sadece videolardan izlenir” (Görsel 24).

Görsel 24. Mehmet Yıldırım Usta (maştalama aleti)

Kaynak: (Gülen, 2023)

Çayören köyü doğumlu olan Gerede Belediyesi İnsan Kaynakları müdürü Kemal Keser ve yine Çayören köyü doğumlu emekli öğretmen Nazif Gülen ise şu bilgileri aktardılar: *“Bizim okuduğumuz dönemlerde biz de babalarımıza tarak yapımında ve*

satımında yardım ederdik. O yıllarda köyümüzün geçim kaynağı tarakçılık ve biraz da hayvancılıktı. Gerede’de cumartesi günleri pazar kurulması nedeniyle çeşitli illerden özellikle İstanbul, Afyon ve Balıkesir gibi illerin mezbahalarından toplanan boynuzlar köyde bu işi meslek edinen bazı tüccarlar vasıtasıyla pazarda ayrı bir yerde satılırdı. Bazıları ise kamyonlarla köye gidip tarak yapan vatandaşlara satardı. Köyde bu işi yapanlar ise pazar gününden itibaren perşembe gününe kadar (100 hane olan köyün en az 80 hanesi bu işi yapardı) boynuzlardan tarak imal ederlerdi. İmal edilen tarakların bir bölümünü perşembe, özellikle de cuma günleri komşu köyler olan Yunuslar ve Ulaşlar köylerinden gelen tacir esnaflar bir bölümünü de Çayören köyündeki bazı esnaflar alarak İstanbul pazarlarına bir kısmını da Anadolu’nun farklı yerlerine satışa götürürlerdi. Cuma günleri Çayören köyünde bayram havası eserdi. Böylelikle köyün geçim kaynağı yıllarca tarakçılık olmuştur.

1969-1970 yıllarında Çayören Köyünü Güzelleştirme ve Kemik Tarakçılığı Geliştirme Derneği kuruldu. Bu derneğin amacı köyün gençlerini iş sahibi yapmak ve yurt dışına göndermekti. Derneğin faaliyetleri sayesinde 1971 yılında yaklaşık 12-13 kişi Almanya başta olmak üzere Fransa, Belçika, Hollanda ve Avusturya gibi Avrupa ülkelerine gittiler. Derneğin bir başka faaliyeti de boynuzların içinden çıkan maddeleri köyde bir yerde toplamak daha sonra ise toplanan bu maddeleri Eskişehir’de bulunan gübre fabrikasına göndererek derneğe para kazandırmaktı.

Bizim köyde tarak yapımında çoğunlukla manda boynuzu kullanılır. Manda boynuzu sert olup dayanıklıdır. Sebebi ise içerisinde katmer bulunmamasıdır. Rengi tektir, siyahtır. Öküz ve inek boynuzunun içi katmerlidir. Desenli oldukları için görünüşleri daha güzeldir. Ancak yıpranma oranları manda boynuzuna göre daha fazladır. Temizlenmesi için sıcak suya atılan taraklarda inek ve öküz boynuzlarında katmerde açma yapar. Manda ve koç boynuzu ise sıcak suda açma yapmaz, dayanıklıdır.”

Gerede Belediye Başkanı Mustafa Allar “Ben Çayören köyünde doğdum. Eskiden kemik tarakçılık konusunda köyümüz öncüydü. Babam da kemik tarak yapardı. Ben de ona yardım ederdim. Günümüzde de Türkiye’de bu işi yapan sayılı kişilerden 3 tanesi bizim köydedir. Biz belediye olarak kültürel miras ürünlerimizi, geleneksel el sanatlarımızı korumak için elimizden geleni yapıyoruz. Hatta Gerede’imizdeki önemli el sanatlarından biri olan “bakırcılık” mesleğinin yaşatılması için bir kişiyi Gaziantep’e gönderelim ve orada yapılan çalışmaları, el işçiliklerini yerinde görsün istedik. Sonrasında da her türlü desteği verecektik. Ancak başvuruda bulunan olmadı. Kemik tarakçılık ile ilgili olarak da bu zanaatın gelecek nesillere aktarılması ve yaşatılması için köyümüzde bu işi yapmak isteyen olursa Belediyemiz olarak maddi manevi olarak destek vermeye hazırız” dedi.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bolu ili Gerede ilçesi Çayören köyünde sürdürülen ve unutulmaya yüz tutmuş geleneksel el sanatlarından kemik tarak yapımını konu alan bu çalışmada ulaşılan sonuçlar ve öneriler şunlardır:

- Çayören köyünde kemik tarak yapımının tam olarak ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte yapılan görüşmeler sonucunda yaklaşık 200-250 yıllık bir geçmişinin olduğu anlaşılmaktadır.

- Teknolojini gelişmesi ile birlikte bireylerin üretim ve tüketim alışkanlıklarının değişmesi geleneksel el sanatlarını olumsuz olarak etkilemektedir. Nüfusun artmasına paralel olarak ihtiyaçların fazlalaşması ve çeşitlenmesiyle değişik meslek grupları ortaya

çıkış, makineleşmeye geçilerek zaman ve maliyet azaltıcı ürünler üretilmeye başlanmıştır. Böylece emek ve sabır gerektiren ince el işçiliği isteyen el sanatlarının üretimi dolayısıyla kullanımını azalmıştır.

- Piyasada plastik tarakların artmasından dolayı da kemik tarak üretiminde ve kullanımında azalma olmuştur.

- Çayören köyünde aktif olarak kemik tarak yapan 3 usta kalmıştır.

- Günümüzde kemik tarakçılığa yeterince ilgi gösterilmemesi, zahmetli bir iş olması, çirak bulunamaması ve hammadde bulma zorluğu bu el sanatının kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

- Kemik tarak sanatını öğrenip devam ettirmek isteyen gençler olursa Gerede Belediyesi her türlü maddi ve manevi desteği vermeye hazır olduğunu bildirmiştir.

- Kemik tarak, boynuzdan üretildiği için doğal bir yapıya sahiptir. İnsan vücudu ile uyumlu bir özellik taşımaktadır. Bundan dolayı negatif elektrik yüklemesini önleyerek stresi azaltır. Kepeklenmeye engel olduğu da bilinmektedir.

- Tarakçılığın maddi getirisinin az olması da gençlerin bu mesleğe yönelmesini engellemektedir.

- Araştırma Türkçe kaynaklar ile sınırlıdır. Konu ile ilgili bilgi sahibi olan ustalar azdır.

- Kemik tarağın hammaddesi olan boynuz azlığı ve pahalılığının çözümü için yetkililer tarafından gerekli tedbirler alınmalı ve bu hayvanların yetiştirilmesi teşvik edilmelidir.

- Çayören köyünde yapılan, geleneksel el sanatlarından olan kemik tarağın, gelecek nesillere aktarılması için mutlaka çirak yetiştirilmesi gerekmektedir. Bunun için de ustaların çirak yetiştirebileceği mesleki eğitim kursları açılmalıdır. Gençler bu kurslara katılmaya teşvik edilmelidir.

- Kemik tarağın gelecek nesillere tanıtılması amacıyla; Kaymakamlık, Belediye, Kültür Müdürlüğü ve ilgili Kurumlar tarafından köyde kemik tarak tarihini ve yapım aşamalarını anlatan yazılı ve görsel kaynaklar hazırlanmalıdır.

- Köyde daha önce kurulmuş olan “Tarak Yapı Kooperatifinin” üretimin ve satışların azlığı nedeniyle kapatılması kemik tarağın yapımını ve tanıtımını azalttığı bu nedenle kooperatifin köyde yeniden kurulması ve yetkililer tarafından desteklenmesi üretimi ve tanıtımı artıracaktır.

- Bu zanaatın UNESCO Geçici Miras Listesine alınması için ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından gerekli girişimler yapılmalıdır.

- Kemik tarağın saç için yararları yazılı ve görsel ve sosyal medyada yer almalıdır.

- Kemik tarakçılık ile ilgili akademik çalışmalar yapılmalı, sempozyum ve konferanslar düzenlenmelidir.

Etik İlkeler

Bu araştırma; Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunda alınan 26/09/2023 tarih ve 2023/06(01) sayılı Kurul Kararına bağlı olarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Araştırma tek yazarlıdır.

Çatışma Beyanı

Bu makalenin yazarı tarafından herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması belirtilmemiştir.

KAYNAKÇA

Akın, A. (2018). El sanatlarının turizme etkisi: Gaziantep örneği. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 241-263.

Ayengin, N. (2005). Prehistorik dönemlerde kemik ve boynuz işleme teknikleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, (21), 105-116. https://doi.org/10.1501/antro_0000000298

Aygün, H.M. (2011). Kültürel mirası korumada katılımcılık. *Vakıflar Dergisi*, (35), 209-211.

Bingöl, I. (1999). *Anadolu Medeniyetler Müzesi, Antik Takıları*. Anadolu Medeniyetler Müzesi Yayınları.

Karacadağlı Çalık, S. G. (2017). *Alanya'da yaşayan el sanatları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Deniz, T. & Çelik, Ö. (2020). Somut olmayan kültürel miras taşıyıcıları: Safranbolu el sanatları üzerine bir inceleme. *Doğu Coğrafya Dergisi*, (43), 123-138. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.699175>

Dikmen, Ç. & Toruk, F. (2017). Sosyo-kültürel sürdürülebilirlik kapsamında Gerede (Krateia) hanlar bölgesinin değerlendirilmesi. *Türk Bilim Araştırma Vakfı Dergisi*, 10(2), 11-26.

Dönmez, Y. & Kocakaya, E. (2022). Kültür turizmi kapsamında geleneksel el sanatlarının turizme olan etkileri: Amasra örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*. 5(1), 103-121.

Er, B. & Kara, S. (2019). Somut olmayan kültürel miras kapsamındaki el sanatları ürünlerinde sürdürülebilirlik. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*. (42), 755-763. <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-07-42-01>

Erhan, K. (2018). Gerede ilçesinde nüfusun gelişimi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 22(1), 165-182.

Ersoy, A. & Ersoy, G.Ç. (2012). Antik Dönemden Osmanlı Dönemine Smyrna/İzmir Kemik Objeleri. *Ege Yayınları*. (15), 95-113.

ICOMOS (2013). *ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi*. <http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Duyuru&sira=42&dil=en>

Jurayev, M. & Resulova Z. (2013). Saçın büyü yapma özelliği ve Özbek halk masallarında ele alınması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 13(1), 223-230.

Kuru, S. & Mert, G. (2008). *Bolu ili Gerede ilçesi geleneksel el sanatlarından kemik tarakçılık* [Konferans sunumu]. I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Özbek, Ö. & Çevik, S. (2018), Somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı olarak geleneksel el sanatları: Gönen ilçesinin yaşayan mirası. *Journal Of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 588-603. <https://doi.org/10.21325/jotags.2018.325>

Özen, K. (2008). *Sivas yöresi geleneksel el sanatları*. Kitabevi.

Öztuna, S. K. (2016). *Sivas ili geleneksel el sanatları kemik tarak sanatı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

Öztürk, T. (2008). Kadı sicillerindeki bazı muhallefatlara göre Trabzon'da temizlik ve vücut bakım malzemeleri (1700-1750). *The Journal Of Ottoman Studies*, 32(32), 349-382.

Saklavcı, F. (2021). Sivas'ta geleneksel boynuz işlemeciliği, tarak ve takı tasarımcılığı. *Social Science Development Journal*, 6(27), 67-83.

Sarioğlu, H. (2005). El sanatlarını milli bir değer olarak algılamak. *Milli Folklor Dergisi*. 17(66), 72-74.

Sarioğlu, H. & Bağcı, V. (2016). Seyahatnamelere göre Gerede/Bolu el sanatları. *Art-e Sanat Dergisi*, 9(17), 88-104.

Teke, S. (2013). Geleneksel tarzlar, modern modeller: resmi, resmi olmayan eğitim ve somut olmayan kültürel miras. *Milli Folklor Dergisi*, 25(100), 31-39.

Ünal, Z. G. (2014). *Kültürel mirasın korunması*. İSMEP Rehber Kitaplar.

Vakıflar Dergisi (2018), Sayı 9, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

İnternet Kaynakları

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu <https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/>

Türk Dil Kurumu Sözlükleri sitesi <https://sozluk.gov.tr/>

<https://news.cgtn.com/news/2020-12-05/Distinctive-China-Comb-reveals-the-philosophy-of-Chinese-people-VYJkXGTdFm/index.html>

İnce, Ö. (2023) <http://hasbihal.weebly.com/2006-kemik-tarakcedil3051305k.html>

<https://www.nufusune.com/6737-bolu-gerede-cayoren-koy-nufusu>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Since handicrafts are one of our important cultural heritage, they must be protected and transferred to future generations. In the age we live in, scientific and technological developments and changes in communication styles cause cultural heritage to change by gaining new forms or some elements of cultural heritage to be forgotten and lost over time. There are reasons why intangible cultural heritage cannot be transferred from generation to generation, originating from transmitters and those who are transferred. While transmitters complain about the indifference of the new generation, the young generation thinks that the handicrafts they learn will not be useful to them. Handicraft products within the scope of cultural heritage are important for the development of societies. These products also have an important place in terms of economic value. The handicraft products which are produced, provide the opportunity to generate additional income. Therefore, it is important to ensure the sustainability of these crafts. For

traditional handicraft products not to be forgotten and to be passed on to future generations, it is necessary to identify the masters who carry out such arts, conduct interviews with them, and make written and audio recordings of these interviews. Our country is rich in the diversity of handicrafts. It is possible to find a cultural product from almost every region.

Method

In this study, data about bone comb-making, which is among the traditional Turkish handicrafts and had an important place in the past in the Çayören village of the Gerede district of Bolu province, is given, and the current situation and importance of the bone comb is mentioned. A semi-structured interview was conducted in the study. Within the scope of the research, a face-to-face interview was held with the master's actively doing the bone comb business by going to Çayören village on May 22, 2023. In these interviews, how the bone comb was made was explained step by step, its application was performed, and the emergence of a bone comb was recorded. All materials used in these stages were recorded. Apart from the bone comb masters, interviews were held with people who spent their childhood and youth in Çayören village and whose family elders were involved in the bone comb business, and discussions were held about the production stages of bone comb in the past, its marketing, and its contribution to the village. Data obtained from interviews with bone comb masters and people who know this craft were the data sources of the study.

Findings

The reason why bones and horns have been preferred in the past is because they are easily obtained in nature and can be processed easily. The reason why bone and horn are materials used in almost every period is that they are among the most durable natural materials. In addition, bone is healthier than artificial materials and has been used in comb-making for years because the keratin it contains is compatible with human skin. The bone comb has a natural structure as it is produced from a horn. It is compatible with the human body. Therefore, it reduces stress, dandruff, and hair breakage by preventing negative electrical charge. It is beneficial to human health.

Conclusion and Discussion

Although it is not known exactly when bone comb making began in Çayören village, as a result of the interviews, it is understood that it has a history of approximately 200-250 years. For bone comb making to be passed on to future generations, apprentices must be trained. For this purpose, vocational training courses should be opened, and young people should be encouraged and supported to participate in these courses. The benefits of bone comb to human health should be presented as news in written and visual media. This profession is in danger of extinction shortly because all three masters of bone combing in the village are old, there is difficulty in finding raw materials, and the inability to train apprentices. Local governments, universities, non-governmental organizations, relevant institutions, and organizations have important duties to protect this profession, not to lose it, and to transfer it to the future. To introduce the bone comb to future generations, written and visual resources explaining the history and construction stages of bone combs in the village should be prepared by the District Governorate, Municipality, Directorate of Culture, and relevant institutions. Necessary initiatives should be taken by the relevant institutions and organizations for this craft to be included in the UNESCO Temporary Heritage List.